

Gränslots

FILMHANDLEDNING

Denna filmhandledning ingår i projektet "Levande historia"
och finns även publicerad i studiematerialet *Bilden av Förintelsen*.

Svenska Filminstitutet, Box 27126, 102 52 Stockholm. Telefon 08-665 11 00.

REGI Lars-Göran Pettersson
PRODUKTION Public Motion Picture för Svenska
Filminstitutet, Sveriges Television TV2,
Sandrew Film, FilmTeknik,
Sverige 1990
PRODUCENT Brian Wikström
MANUS Lars-Göran Pettersson
FOTO Börje Gustavsson
SCENOGRAFI Anders Barréus
KOSTYM Anneli Edström
KLIPPNING Ingrid Eriksson
LJUD Jörgen Hasselblad, Stefan Wentzel
ORIGINALMUSIK Björn Isfält

I ROLLERNA

SIGGE Anton Hjärtmyr
TOVE Line Storesund
HENRY, SIGGES FAR Göran Engman
TORUNN, SIGGES MOR Sigrid Huun
SIGGES FARFAR Bo Lindström
RAGNAR, TOVES FAR Björn Sundquist
NORSK POLIS Helge Jordal
ÅKERBERG, LANDSFISKAL Bo Montelius
SKOGVAKTARBISTRÄDET Gerhard Hoberstorfer
RAGNHILD Stine Ramdahl
LÖJTNANTEN Toni Wilkins
MAGISTERN Urban Eldh
GRANSTRÖM Arne Andersson

TEKNISKA UPPGIFTER

SPELTID 105 minuter
LÄNGD 2.883 meter (35 mm)
FORMAT Vidfilm (1:1,66)
LJUDSYSTEM Dolby Stereo A
CENSUR Tillåten från 11 år
SVENSK PREMIÄR 9 november 1990

BIOGRAFDISTRIBUTION

Sandrew Film, Box 5612, 114 86 Stockholm
Telefon 08-762 17 00, Telefax 08-10 38 50

LOUISE LAGERSTRÖM

Gränslots

FILMHANDLEDNING

Gränslots är en äventyrsfilm som utspelar sig i skuggan av andra världskriget. I centrum för handlingen står en 14-årig svensk pojke som dras in i den kurirverksamhet som pågår över gränsen till det av tyskarna ockuperade Norge. Filmen berättar om mod, lojalitet och självbevaringsdrift.

Gränslots speglar de skeenden och stämningar som fanns i Norden vid tiden för kriget. Filmen aktualiserar också frågor om Sveriges roll som neutral stat under andra världskriget.

Filmen har svenskt tal. Rekommenderas från åk 5.

FILMENS HANDLING

Året är 1942. På en gård i den svenska fjällvärlden, nära den norska gränsen, bor 14-åriga Sigge Eriksson. Hans far Henry är skogsarbetare och hans mor Torunn är norska. Hos familjen bor också Siggas norska kusin Tove. Hon har flytt från sitt tyskockuperade hemland. Toves far, Ragnar, är en av ledarna inom den norska motståndsrörelsen. Siggas far, Henry, utgör en viktig länk i den hemliga kedja av lots- och kurirtjänster som går över gränsen.

På den svenska sidan finns en nitisk landsfiskal vid namn Åkerberg. Han vill stoppa kurirtrafiken och hans misstankar riktas mot Siggas familj. Med hjälp av Gunnar, ett ungt skogvaktarbiträde,

försöker landsfiskalen gilla en fälla för Sigges far. Landsfiskalens misstankar är befogade eftersom alla i Sigges familj, även farfar, hjälper flyktingar och stöder den norska motståndsrörelsen.

När Sigges far under ett av sina nattliga uppdrag bryter benet är det Sigge som får axla det farliga uppdraget som kurir. Sigge anförtros ett paket med pengar som ska föras till motståndsrörelsen på den norska sidan. Han ger sig av över gränsen tillsammans med sin kusin Tove. Meningen är att Toves far Ragnar ska möta dem, men någonting går fel och det ser ut som om hela operationen tycks vara en fälla. Sigge och Tove utsätter sig för stora faror i mötet med motståndsmän, tjallare, kollaboratörer, poliser och nazister. De har tur och träffar rätt personer som ser till att de kan återvända hem.

På vägen tillbaka möter Tove och Sigge tre norska judar som försöker fly till Sverige. Sigge och Tove hjälper dem i säkerhet på den svenska sidan. Hemma hyllas Sigge som en hjälte och en grupp infiltratörer i motståndsrörelsen avslöjas.

BAKGRUND TILL HÄNDELSENA I FILMEN

Efter att Adolf Hitler blivit rikskansler i Tyskland 1933 försämrades de tyska judarnas situation radikalt genom olika restriktioner och lagar. Efter andra världskrigets utbrott 1939 inleddes en mer systematisk utrensning; judiska getton upprättades av tyskarna i flera av de ockuperade länderna och deportationer till olika koncentrationsläger inleddes. År 1942, då filmen *Gränslots* utspelar sig, börjar förintelsläger etableras i det av tyskarna ockuperade Polen och stora resurser avsätts för att utrota Europas judar.

Det andra världskrigets utbrott dateras till den 1 september 1939 då Tyskland anföll Polen. Detta ledde till att Storbritannien och Frankrike förklarade Tyskland krig. I snabb takt ockuperade Tyskland flera länder: Danmark, Norge, Belgien, Nederländerna och Frankrike. Före krigsutbrottet hade Tyskland ingått en icke-angreppspakt med Sovjetunionen. I denna överenskommelse ingick att Sovjet hade tyskarnas tillåtelse att annektera delar av Polen och Baltikum. Den 30 november 1939 utbröt det finska vinterkriget då Sovjet attackerade Finland. Sverige, som förklarat sig neutralt, omringades av antingen krigförande eller ockuperade länder.

Den tyska attacken mot Norge ägde rum den 9 april 1940. Det norska försvaret, vilket främst varit organiserat för att hindra kränkningar av landets neutralitet, lyckades med visst bistånd från de allierades styrkor hålla stånd till den 7 juni 1940 då kung Haakon

tillsammans med parlamentet avseglar med ett brittiskt fartyg för en femårig exil i London. Grupper inom den reguljära armén fortsatte att göra motstånd ännu en tid.

Kort därefter organiserades en norsk motståndsrörelse ledd av exilregeringen i London. Den kom att kallas för "hjemmefronten". Man beräknar att de underjordiska trupperna i krigets slutskede uppgick till 44.000 man. Till detta kom obehäpnade kurirer och medhjälpare ur civilbefolkningen.

Inte förrän i slutet av kriget hamnade den norska motståndsrörelsen i öppna strider med tyskarna. Verksamheten inom motståndsrörelsen bestod framför allt av underrättelseverksamhet, smuggling av flyktingar och sabotage. Motståndsrörelsen var till exempel inblandad i sänkningen av det tyska slagskeppet Tirpitz som förskansat sig i en fjord i Nordnorge. Den mest omtalade aktionen var annars sprängningen av tungvattenfabriken i Rjukan som utfördes av norska motståndsmän utbildade i Storbritannien. Detta sabotage stoppade troligtvis naziregimens möjlighet att bygga en atombomb.

Smugglingen av personer över gränsen till Sverige omfattade både motståndsmän och judiska flyktingar. Drygt hälften av de 1.800 judar som bodde i Norge lyckades ta sig till Sverige. Av de 769 judar som deporterades till de nazistiska koncentrationslägren överlevde endast 25 personer.

Det civila motståndet var starkt bland majoriteten av den norska befolkningen och den tyska lydregimen, ledd av Vidkun Quisling, kunde bara fungera under beskydd av de tyska trupperna.

I slutskedet av andra världskriget gjorde Sverige viktiga insatser för att rädda judiska människoliv. Folke Bernadottes "vita bussar" och Raoul Wallenbergs insats för de ungerska judarna lyfts ofta fram. Men det är också viktigt att påminna om de mindre smickrande delarna av Sveriges agerande under krigsåren.

Sverige var under lång tid mycket restriktivt när det gällde att ta emot judiska flyktingar. Sverige genomdrev tillsammans med Schweiz att Tyskland skulle stämpla de tyska judarnas pass med ett rött "J" så att myndigheterna skulle kunna stoppa flyktingarna vid gränsen. 1938 fick den svenska gränsbevakningen hemliga instruktioner om att avvisa alla judar som försökte komma in i landet.

Den svenska samlingsregeringen ville behålla sina goda relationer med Tyskland och valde därför att aldrig uttala sig om förföljelserna mot judarna, som ansågs vara en tysk inre angelägenhet.

För att hålla sig väl med Tyskland hade Sverige låtit ett stort antal tyska soldater resa genom Sverige på väg till och från sina uppdrag i Norge och Finland. Först när tyskarnas krigslycka vände, kring 1942–43, började Sverige officiellt hjälpa judar från Norge. Då stoppades också den tyska transiteringstrafiken. Över två miljoner tyska soldater hade då passerat genom Sverige.

Under ockupationen av Norge var Göteborg ett viktigt centrum för hjälpen till grannlandet. Man skickade förnödenheter och tryckte upp tidningar. Vid svensk-norska gränsen i Jämtland och Dalarna pågick en febril trafik av flyktingar. Judar, motståndsmän och oppositionella räddades genom enskilda svenskars insatser eller via olika organisationer.

Det är några av dessa frivilliga krafter som porträtteras i filmen *Gränslots*. Genom att smuggla eller gömma flyktingar utsätter de sig själva för stora risker eftersom deras arbete vid denna tidpunkt ännu är i strid med den svenska regeringens politik.

VEM KAN MAN LITA PÅ?

I många krigsfilmer och äventyrsfilmer har nazismen använts som en bild av den ultimata ondskan; någonting för filmens hjälte att slåss mot. De tyska soldaterna och Gestapomännen bär sina typiska uniformer, läderrockar och svarta stövlar. De färdas i mörka bilar och omger sig med schäferhundar. Genom sina yttre attribut får de förkroppsliga ondskan.

Också i *Gränslots* förekommer den schablonmässiga bilden av den tyske soldaten. Sigge och Tove iakttar på avstånd hur de tyska soldaterna patrullerar gränsen till Norge och de blir också vittne till hur tyska soldater arresterar Toves far Ragnar.

Samtidigt finns i *Gränslots* en ambition att problematisera bilden av fienden, i detta fall nazisternas medlöpare på den svenska och norska sidan. Vid återkommande tillfällen visas i filmen att människor inte alltid är vad de först synes vara. Skogvaktarbiträdet Gunnar är en välkammad yngling som med sina blanka läderstövlar och sin uniformsliknande jacka påminner om en tysk Hitler-Jugend. Han går till en början landsfiskal Åkerbergs ärenden, men plötsligt ljuger han inför Åkerberg för att rädda skinnet på Sigge. Den norske polisen som först verkar vara på fiendens sida hjälper Sigge och Tove när de fastnar i en vägspår.

I filmen skildras också de svenska militärerna som rätt hyggliga människor. De beskrivs som klantiga och naiva, men inte onda. De

GRÄNSLOTS

soldater som fått i uppdrag av Åkerblom att arrestera Sigge och föra honom till en förläggning släpper Sigge då de kommit utom synhåll för Åkerblom. Filmen visar att det bland dem som är satta att bevaka maktens intressen också finns människor som väljer att inte utföra order som talar emot deras övertygelse.

- Diskutera den roll landsfiskal Åkerberg, skogvaktarbiträdet Gunnar och militärerna spelar i filmen. Vilka resonemang ligger bakom deras olika ställningstaganden? Hur lär sig Sigge och Tove förstå om personerna de möter är vänner eller fiender?

DEN UNGE HJÄLTEN

I filmen *Gränslots* används andra världskrigets händelser som en spänningsförhöjande del i intrigen. Också Sverige måste ta ställning till det krig som pågår i världen. Filmen innehåller många rafflande scener och dramatiken förstärks av den suggestiva musiken.

Filmen är uppbyggd som en thriller, fotot är ofta mörkt och flera scener innehåller överraskningsmoment. Den spektakulära miljön spelar en betydelsefull roll i filmen. Landskapet är kargt och otillgängligt, kylan och de vilda forsarna bidrar i många scener till att öka dramatiken i bilderna.

I centrum för handlingen står en ung pojke på väg att bli man. Han anförtros uppgifter som tillhör de vuxnas värld. Hans mor oroar sig medan Siggas far och farfar tar för givet att han är stor nog att klara uppgiften.

Sigge visar i filmen prov på stort mod. Samtidigt är han bara ett barn. Han agerar ofta utan att förstå konsekvenserna. Ibland är han till och med en aning dumdristig. När Siggas farfar påpekar att kriget inte är en lek och att människor blir dödade verkar Sigge chockad. Han är blyg för tjejer och när han i slutet av filmen får sin belöning är det i form av bakelser.

- Vad är det som utmärker en hjälte? Är Sigge en hjälte? Fundera över vad det kan finnas för problem med att göra en påhittad äventyrsberättelse kring händelser som varit på liv och död för många människor.

SVERIGES NEUTRALITET

Gränslots utspelar sig i ett litet samhälle där karaktärerna utformats

så att de utgör en provkarta över de attityder till kriget och flyktingpolitiken som fanns bland svenskarna under kriget. I en scen sitter Sigges far Henry med sina arbetskamrater och rastar från skogsarbetet. Av deras samtal framkommer att det råder olika meningar om nazismen – och om Sveriges roll i kriget. En arbetskamrat till Henry anser att det borde ske en "uppryckning". När Henry berättar att oskyldiga norrmän skjuts menar arbetskamraten att gränspoliserna vet vad de gör och att "man känner igen lössen på gängen".

Landsfiskalen Åkerbergs roll och ståndpunkt är tydlig. Han är uniformerad och företräder den svenska statens hållning. Han är tyskvän och rapporterar till de tyska militärerna på telefon. För honom handlar det om att stoppa "kriminella element" från att komma in i landet. Landsfiskalen säger till Henry att han förstår dennes önskan att bistå norska vänner och släktingar men ställer sig helt avvisande till att hjälpa judar och politiska flyktingar.

I Sverige fanns efter första världskriget en förståelse för Tysklands nöd och Sverige tog emot många så kallade krigsbarn från Tyskland. Det rädde en slags förbrödring länderna emellan. Tyska var under lång tid det viktigaste språket i skolan vid sidan av svenska. Många svenska författare och intellektuella tog parti för Tyskland och beundrade landets kultur. Vissa av dem delade också nazisternas åsikter och värderingar, till exempel när det gällde synen på judarna.

Sverige förklarade sig neutralt under andra världskriget. Det rädde dock skilda åsikter om hur stora eftergifter man som neutralt land kan tillåtas göra innan man frångår sin neutralitet.

Reglerna för neutralitet i krig finns beskrivna i en internationell överenskommelse som slöts efter en fredskonferens i den nederländska staden Haag 1907. I den så kallade Haagkonventionen framgår att neutrala maktens landområden ej får kränkas och att krigförande länder är skyldiga att respektera detta. Den neutrala staten är i sin tur skyldig att inte begå neutralitetsbrott. Vill ett neutralt land göra eftergifter mot något land ska dessa eftergifter beviljas lika för alla krigförande stater.

Sverige gynnade Tyskland genom att tillåta transport av trupper och krigsmateriel på svenska järnvägar – den så kallade transiteringstrafiken. Man upplät också svenskt farvatten och luftrum till tyskarna. Som neutral stat hade Sverige rätt att upprätthålla handel med de krigförande länderna och Sverige exporterade mängder av järnmalm och kullager till den tyska

vapenindustrin. Det har diskuterats om dessa eftergifter verkligen var nödvändiga för att hålla Sverige utanför kriget – eller om de i själva verket bottnade i ett politiskt medlöperi. Frågan om Sveriges moraliska hållning under kriget glider här samman med frågan om Sveriges reella möjligheter att försvara sig vid ett eventuellt tyskt anfall.

- Kan vi idag förstå hur Henrys arbetskamrat i skogen resonerade när han talar om "uppryckning" och att "man känner igen lössen på gången"? Hur förhåller sig Henry i olika politiska diskussioner? Har Henry anledning att dölja sina åsikter? Man brukar säga att den som tiger samtycker. Är det så?
- Fundera över om ett land kan förbli neutralt även då landet gör stora eftergifter för en av de stridande parterna. Vilka motiv kan den svenska regeringen haft för sin politik under andra världskriget?

VAD VISSTE SVENSKARNA OM KRIGET?

Personerna i filmen *Gränslots* lever delvis isolerade i fjällvärlden, men de var förmodligen närmare kriget än de flesta i Sverige. De följer utvecklingen av kriget med stort intresse, inte bara genom svenska tidningar och radioprogram. I en scen ser vi farfar lyssna på BBC:s engelska sändningar och han har också möjlighet att ta emot piratradiosändningar.

Det var inte alla som hade en egen radioapparat i början av 1940-talet. I filmens slut ser vi människor lyssna på en radioutsändning via en högtalare som hängts upp utanför en radioaffär. En nyhetsuppläsare meddelar att Sverige under en tid tillät transitering av tyska soldater genom Sverige.

Eftersom den svenska regeringen inte ville stöta sig med Tyskland var det viktigt att kontrollera vad som skrevs om Tyskland i svenska tidningar. Någon öppen censur av vad som skrevs i svenska tidningar förekom inte. Däremot hade regeringen rätt att belägga misshagliga tidningar med transportförbud, vilket förhindrade deras spridning.

Den svenska regeringen inrättade också Statens Informationsstyrelse i avsikt att koordinera och samordna information om kriget till allmänheten. Under denna organisation sorterade Pressnämnden där representanter för olika tidningar själva påtog sig uppgiften att tala om för kolleger vad de fick skriva och

inte skriva. Man ansåg att det var bättre att utöva viss självdisciplin än att regelrätta censurlagar tillämpades. De flesta tidningar lydde Pressnämndens rekommendationer vilket medförde att svenska folket delvis erhöll censurerade nyheter.

- Fundera över vilken betydelse tidningar, radio och TV har för opinionsbildningen. Hade det varit svårare för regeringen att genomföra alla eftergifter mot Tyskland om allmänheten varit bättre informerad?

- Var det rätt av tidningarna att tillämpa självcensur? Hade det varit ärligare mot läsarna att publicera blanka sidor för att visa att det fanns artiklar som inte fick publiceras? Kan man utifrån detta perspektiv hävda att självcensur är mer vilseledande för allmänheten än regelrätt censur?

- Idag är det ingen brist på information om vad som sker i Sverige och i världen. Problemet är snarare att vi har svårt att överblicka alla nyheter. Vilken roll spelar den personliga närheten för att vi ska fångas och engageras av en nyhetshändelse? Behövs det en personlig koppling för att vi ska agera – på samma sätt som de norska släktingarna föranleder Sigges familj att engagera sig för den norska motståndsrörelsens sak? Vilken roll kan spelfilmer och skönlitterära berättelser spela för att skapa denna närhet?

MER ATT LÄSA

En historisk genomgång av andra världskriget med tonvikt på Sveriges politik finns i översikten *När Sverige teg – Om nazisternas förföljelser* av Ingrid Segerstedt Wiberg och Ingrid Lomfors (Norstedts Juridikförlag, Stockholm 1991).

Den svenska neutralitetspolitiken ges en kritisk genomlysning i boken *Heder och samvete – Sverige och andra världskriget* av Maria-Pia Boëthius (Norstedts Förlag, Stockholm 1991). Boken har form av en debattskrift där Boëthius starkt ifrågasätter den svenska samlingsregeringens politik under kriget.

Jan Linder har i boken *Andra världskriget och Sverige – Historia och mytbildning* (Infomanager Förlag, Stockholm 1997) formulerat ett slags svar till Boëthius och andra som kritiserat Sverige för en undergiven politik gentemot Tyskland under kriget. I en strävan att undvika den efterklokas moraliserande attityd försöker Linder rekonstruera det politiska läget för att därmed nyansera bilden av

Sverige under andra världskriget.

Frågan om vad svenskarna visste om nazisternas judeförföljelser under kriget uppmärksammas i boken *Sverige och Förintelsen – Debatt och dokument om Europas judar 1933–1945* av Ingvar Svanberg och Mattias Tydén (Bokförlaget Arena, Stockholm 1997). Boken är en genomgång av vad som skrevs i öppna källor som tidningar, tidskrifter och riksdagsprotokoll.

Den norska motståndsrörelsens verksamhet skildras av Tore Gjelsvik i boken *Hjemmefronten – Den sivile motstand under okkupasjonen 1940–45* (J.W. Cappelens Forlag, Oslo 1977).

De norska judarnas situation under andra världskriget beskrivs i ett kapitel i boken *Jødene i Norge – Historien om en minoritet* av Oskar Mendelsohn (Universitetsforlaget, Oslo 1992).